

Esteetilise suhtumise mõiste Nõukogude Eesti esteetikas¹

Marek Volt

Sissejuhatus

Kirjutan seda artiklit erakordselt sooja tundege. Kuidas saakski see olla teisiti, kui ajakirja Methis vahendusel on nüüd võimalus tulla tagasi raamatute juurde, mis olid mu esimeseks lektüüriks ajal, kui ma eelmise sajandi viimase kümnendi alguses esteetikahuviline filosoofiatudeng olin. Asjaolu, et võtsin selle kirjutamise ette mõnevõrra nostalgilisel põhjusel, avaldab selle kirjutise iseloomule märkimisväärset mõju. See mõju ilmneb esmalt selles, et fraasiga „Nõukogude Eesti esteetika“ (edaspidi *N-esteetika*) ei tähista ma konkreetset esteetikavoolu, vaid lihtsalt Teise maailmasõja järgset, enamjaolt vene keelest tõlgitud esteetikakirjandust, mis toona raamatukogudest ja antikvariaatidest hõlpsalt kättesaadav oli. Selsamal nostalgilisel põhjusel ei soovi ma olla *N-esteetika* suhtes „kriitiline“, ega uuri sedagi, kas ja mil määral on *N-esteetika* „tõeliselt“ marksistlik, leninlik, eestilik või nõukogulik.² Siinkirjutatut tuleks lihtsalt võtta kui *N-esteetika* subjektiivset rekonstruktsiooni, milles püüan kunagisele lugemiskogemusele anda süstematiseeritud ja kirjakohtadega rikastatud väljendust.

Kuna mul pole tahtmist hakata lugejat tüütama kõige sellega, mis mul tudengipõlves lugemisvaraks oli, võtan tähelepanu alla ainult toona kõige köitvamana paistnud teema – esteetilise suhtumise mõiste. Samas pole see meelevaldne, ainuüksi mu tollastest huvidest lähtunud valik, sest olin juba siis teadlik esteetilise suhtumise mõistest kui leninlik-marksistliku esteetika nurgakivist (Kagan 1970: 14) ja esteetilisest suhtumisest kui nõukogude esteetilise kasvatuse peamisest eesmärgist (Stolovitš 1969: 109, Kagan 1970: 242, Putko 1972)³. Et antud artikli näol pole tegemist pelgalt tudengipõlve memuaaride žanri kuuluva kirjutisega, näitab ka see, et *esteetilise suhtumise* analüüsi täie tõsidusega võttes tõmban artikli lõpupoole ka mõningaid paralleele nn kapitalistlike riikide esteetikaga – võrdlusi, mida toona ei olnud mu võimuses veel teha.

---

1 Selle artikli valmimist on toetanud Euroopa Sotsiaalfondi doktoriõppe ja rahvusvahelistumise programm DoRa.

2 Marksistlik-leninliku esteetika „sisevaade“ (vt MLEA 1961: 9–25, Laszlo 1964, Astahhov 1964: 64–77, John 1964, Kagan 1970: 7–21, Goncharenko 1973, Ovsjannikov 1976, Kulikova, Zis 1976, Sokolov 1976, Stolovitš 1993, Veidemann 2004) ja väline pilt (vt Bradac 1950, Munro 1960, Rieser 1963, Fizer 1963, Swiderski 1979, Scanlan 1976 ja Scanlan 1985).

3 Vt ka Morton 1972, Smith 1975.

Mida tähendab esteetiline suhtumine?

Niisiis määravad selle artikli edasist kulgu eelkõige küsimused, milline on *esteetiline suhtumine* tegelikkusesse ja milles seisneb, nagu N-esteetikas tavapäraselt küsiti (nt Rehe 1970: 25), *esteetilise suhtumisviisi* spetsiifika võrreldes teiste suhtumisviisidega?

Muidugi, kuna marksistlik-leninlikus esteetikas (ja ka N-esteetikas) leidus erimeelsusi kõigi olulisemate esteetikaprobleemide osas, (olgu selleks ilu objektiivsuse, väärtuste, kunsti, hinnangu tunnetusliku staatuse või *esteetilise* ja *esteetika* loomuse küsimus),⁴ ei pruugi üldse eeldada, et käeulatuses on mingi ühtne vaade esteetilisele suhtumisele. Ent hoolimata sellest, et lisaks *esteetilise suhtumise* mõistele olid N-esteetikas korraga käibel veel *esteetilise suhtumisviisi*, *esteetilise suhte*, *esteetilise hõlvamise* ja *esteetilise omandamise* fraasid, võib nende erinevate fraaside taga tuvastada kolme peamist tähendust.

Neist esimene tähendus haarab endasse inimese *loomingulist-ümberkujundavat tegevust* maailma (tegelikkuse või objektiivse reaalsuse) suhtes (VEL 1965: 40–41, Ovsjannikov 1976, Soonpää 1974: 120–123), ehk siis kõike seda, millele pidi osutama Karl Marxi loosungina tsiteeritud mõte, et „inimene loob ka ilu seaduste järgi“. Üldiselt peeti silmas elu-, ent konkreetselt siiski töö- või õppekeskkonna kujundamist nõukogude inimesele sobival viisil, s.t vastavalt kommunistlikele ideaalidele. Näiteks tehaste ja olmeruumide dekoreerimist nii, et see aitaks kaasa sotsialistlikule võistlusele, tööviljakuse tõusule ja viisaastaku plaani ennetähtaegsele täitmisele (VEL 1964: 40, Astahhov 1964: 4–8, vt ka Varga-Harris 2008).

Kuna N-esteetikas peeti sageli kunsti(loomet) esteetilise tegevuse eriliigiks (VEL 1965: 41, Gens 1976, Matjus 1980: 107), tuleks eraldi esile tõsta *esteetilise suhtumise kunstilist* tähendust:⁵ kunst, nagu paljudes tollastes esteetikateostes kirjutati, „on inimese esteetilise tegelikkusesse suhtumise kõrgeim vorm“ või „kõrgeim avaldus“ (MLEA 1961: 24, Rehe 1970: 53). Kuigi kahtlemata mitte kõik N-esteetikud ei arvanud, et kunsti peamine funktsioon on esteetiline,⁶ peeti ka *esteetiliste võimete* juures eelkõige silmas just kunsti loomise võimet. Nii näiteks kirjutab üks autor, et „(e)steetilised võimed ei teki seal, kus eksisteerib kõrgelt arenenud loom, vaid seal, kus ilmub ajalooliselt arenev inimene ja inimese vajadused. Ka kõige arenenum ahv ei ole suuteline kas või lapse kombel joonistama. Talle ei ole omane kunstilise loomingu võime, tal ei ole potentsiaalse kunstniku kätt, silma ega teadvust. Üksnes

4 Vt nt Astahhov 1964, Belik 1965, Kangilaski 1965, Kagan 1970, Lehari 1976, Stolovitš 1993, Stolovitš 1970, Stolovitš 1977.

5 Meenutame Tšernõševski (1952: 52) väitekirja pealkirja: „Kunsti esteetilised suhted tegelikkusega“.

6 Esteetiline kunstikäsitlus võrsus vastukaaluna mitmesugustele ideoloogilistele ja gnoseoloogilistele kontseptsioonidele. Vt Stolovitš 1976: 18–20, Stolovitš 1993, Kagan 1981: 7–15, Davõdov 1976. Vt ka Swiderski 1979 ja Scanlan 1985.

tuhandeid aastaid kestnud töös täiustunud inimkäsi võib luua maalikunsti-, skulptuuri-, arhitektuuri-, muusika- jne. teoseid.“ (Astahhov 1964: 65)

Esteetilise suhtumise kolmandaks avaldusviisiks võib pidada indiviidi nn *subjektiiv-esteetilist* teadvust, õigemini selle teadvuse projektsiooni maailma/tegelikkuse suhtes, mis väljendub esteetiliste kategooriate (nt *ilus, ülev* jms) rakendamises (vt FL 1985: 75; Borev 1976: 23–30). Kuna esteetilise suhtumise subjektiivesteetilisel tähendusel on loomungulis-ümberkujundava ja kunstilise tähenduse suhtes fundamentaalne asend, kavatsen edaspidi keskenduda just sellele aspektile. Samas möönan, et eksklusiivne keskendumine esteetilise subjektiivsele aspektile ei olnud toona ega ole ka praegu üldsegi kergete killast ettevõtmine, sest marksistlik-leninlikule esteetikale oli omane käsitleda esteetilise suhtumise kõiki külgi n.ö dialektilises ühtsuses⁷.

Kuidas suhtuda esteetiliselt tegelikkusesse?

Esteetilise suhtumise subjektiiv-esteetilise külje iseloomustamist võiks alustada täheldusest, et esteetilist suhtumist (sh ka esteetilist taju ja elamust) käsitleti N-esteetikas *hinnangulise* suhtena (vt Stolovitš 1976: 25, Nikiforova 1985: 5). Sellisena on esteetiline suhtumine igapäevases elupraktikas ühes reas teiste tegelikkusesse suhtumise viisidega, nagu teoreetiline, utilitaarne⁸, eetilise, millel igaühel on *tõese/vale, kasuliku/kahjuliku, ja hea/kurja* näol oma põhikriteerium (Soonpää 1974: 154). Esteetilise suhtumise hinnangulisus väljendub esteetilise mõtte ajaloos välja töötatud esteetikamõistete, nn esteetiliste kategooriate kasutamises. Kuigi erinevatel N-esteetikutel on kategooriate arv mõnevõrra varieerunud, leitakse, et inimese esteetilise tegelikkusesse suhtumise peamised viisid on jäädvustunud *ilusa, üleva, traagilise, koomilise, inetu, madala ja hirmsa* (või *tragikoomilise*) kategoorias. (Borev 1976: 23, Stolovitš 1976).

Kuna N-esteetika seisukohalt on kategooriad tingitud ühiskondlikust praktikast (Borev 1976: 24), oleks ekslik arvata, justkui oleks kategooriate arvu käsitletud ajalooliselt muutumatuna – igaveseks ajaks ette antuna. Üldiselt jagati arvamust, et mida arenenum on üksikisiku, rahva või kogu inimkonna ilumeel, seda mitmekülgsem on tema esteetiline maailmatunnetus (Kagan 1970: 56) – inimese esteetilised tunded on aja jooksul diferentseerunud ja vastavalt on kasvanud ka esteetiliste kategooriate arv (MLEA 1961: 164, Soonpää 1974).

Samas on oluline lisada, et mitte kõik esteetilist suhtumist väljendavad mõisted ei saanud kategooriateks. Esiteks esineb N-esteetikas tendents käsitleda kategooriatena ainult neid esteetilisi mõisteid, mis on teatavas mõttes põhilised. Näiteks Moissei Kagan, kelle väitel

⁷ Vt Samohhin 1976: 98.

⁸ Stolovitši väitel pole utilitaarne väärtus ja kasulikkus üks ja seesama, vt Stolovitš 1976: 91.

saab esteetiliselt suhtumist iseloomustada kolme mõistepaari kaudu (ilus-inetu, ülev-madal, traagiline-koomiline), nimetab neid esteetiliste nähtuste paare „põhilisteks“ kaalutlusel, et kõik teised esteetiliselt maailmataju väljendavad mõisted just nagu grupeeruksid kolme (põhi) kategooria alla, kujutades endast nende mitmesuguseid variante. Selline grupeerumine on ilmne ju selles, et me mõiste *kaunis* kõrval kasutame veel ka selliseid mõisteid, nagu *ilus*, *suurepärase*, *tore*, *võluv*, *veetlev*, *vaimustav*, millel kõigil on oma eriline tähendusvarjund.⁹ Niisugused tähendusvarjundid on ka kõigil *üleva* (nt *suursugune*, *suurejooneline*, *üllas*, *grandioosne*, *heroiline*), *madala* (nt *alatu*, *vulgaarne*) ja *traagilise* kategooria ümber koondunud mõistetel (nt *dramaatiline*, *tragikoomiline*) (Kagan 1970: 56).

Teiseks, kategooriate kujunemist võib mõjutada ka kunstielu. Näiteks Juri Borevi järgi omistab esteetika ajastu (põhiliste) kunstinähtuste esteetilistele omadustele erilise esteetika-kategooria tähenduse alles siis, kui see omadus muutub domineerivaks ja kerkib esiplaanile: „Nii tõi sentimentalismi ja hiljem kodanliku melodraama areng esiplaanile sellise esteetilise omaduse nagu „liigutav“ ning mitmesugustes esteetika süsteemides hakati seda käsitlema esteetilise kategooriana“ (Borev 1976: 111).

Muidugi ei väljendu esteetiline suhtumine ainult hinnanguliste kategooriate formaalses kasutamises, mistõttu tuleb esteetiliselt suhtumist iseloomustada ka tema seesmiste kriteeriumite (tingimuste) alusel. Tuleb aga nentida, et kuna N-esteetikas käsitleti esteetilise suhtumise mõistet käsikäes selliste mõistega, nagu *esteetiline aisting*, *esteetiline taj*, *esteetiline elamus*, *esteetiline tunne*, oli kohati väga raske saada tervikpilti sellest, mille kohta need kriteeriumid õigupoolest käivad.¹⁰

Milles iganes nende mõistete omavaheline seos täpselt seisnes, võib märgata, et N-esteetikud on esteetiliselt suhtumist iseloomustanud vähemasti viie tunnuse abil. Näiteks Kagani (1970: 26–28) sõnul kutsub esteetiliselt aistingut alati esile kokkupuude reaalse maailma *konkreetsete* esemete (loodusnähtus, taim, loom, inimese poolt tehtud asi, sh kunstiteos), mitte abstraktsete seaduste (gravitatsiooniseadus, klassivõitluse seadus) või mõistetega (*ruum*, *liikumine*, *lisaväärtus*). Esteetilise taju teise tingimusena on nähtud *meelelist* kokkupuudet objektiga. „On kaheldamatu“, väidab üks autor, „et väljaspool inimese meeli ja neist sõltumata ei saa olla esteetiliselt elamust või taju. Inimese esteetilise suhtumise objektiks võib olla vaid meeltele – kas või ainult kujutluses – kättesaadav nähtus“ (MLEA 1961: 156). Niisiis, ilu ja ülevust võib leida merelainete oõtsumises, kuid mitte raadiolainete liikumises ja ultrahelis, mis on meeleliselt meile kättesaamatud (Kagan 1970: 26).

9 Kui kaunis on ilusaga veel peaaegu samamõtteline, siis mõistetel peen, elegantne, maitsekas jt on juba mõnevõrra erinev sisu, ning kategooriad nagu ülev, traagiline, koomiline ja nende alakategooriad on oma olemuselt ilusast täiesti erinevad (Soonpää 1974: 122).

10 Meenutame Soonpää rahulolematust „Väikese esteetika leksikoniga“ (vt Soonpää 1974: 151, VEL 1965: 32–43), mille retsenseerija ta paar aastat varem oli olnud.

Kuigi meelelisust peeti N-esteetikas esteetilise (taju, elamuse ja naudingu) tegelikkusesse suhtumise tähtsaimaks küljeks/iseärasuseks, lisasid ühed (nt Kagan 1970), et meelelisus peab olema *otsene* (vahetu), seevastu kui teised toonitasid, et kuna „lõmata paljusid meelelisi tajusid ei saa me kuidagi nimetada esteetiliseks“, pole meelelisus esteetilise taju olemuseks (MLEA 156).

Ent kuna meelelist naudingut tunnevad ka loomad, võeti omaks seisukoht, et erinevalt loomast võib inimene tunda naudingut ka nähtustest, millest neil otsest kasu pole. Ludwig Feuerbachi tsiteerides: „Loomale avaldavad muljet ainult otsesed eluks vajalikud päikesekiired, inimestele aga kaugete tähtede sära, millest mingit kasu pole.“¹¹ Niisiis, paljude N-esteetikute väitel on esteetiline suhtumine (esteetiline taju, esteetiline aisting) oma olemuselt veel ka *omakasupüüdmatu* (nt Kagan 1970: 28, Stolovitš 1969: 43, Borev 1976: 27), kuigi, nagu järgmises osas näeme, see omakasupüüdmatus on huvidest ja praktilistest asjaoludest omapärasel viisil sõltuv.

Viimaks eeldab esteetiline tegelikkusesse suhtumine nähtuste hindamist *ideaali* seisukohalt (Stolovitš 1976: 119, Rehe 1970: 36–37). Kagani kontseptsioonis mängib ideaal ühtlasi ka olulist seletuslikku rolli, sest just vahetu meelelise tajumise käigus rakendatav ideaal seletab, miks „inimene reageerib emotsionaalselt sellele, millesse ta suhtub omakasupüüdmatult, millest ta ei tunne puudust, mida ta ei taha endale saada?“ (Kagan 1970: 29). Pealegi, eelpool osutatud esteetiliste kategooriate hulk pole Kagani väitel „juhuslik ega meelevaldne komplekt mingeid omadusi, vaid *seaduspäraselt seotud süsteem*, sest kaunis ja inetu, ülev ja madal, traagiline ja koomiline hõlmavad kõiki reaalsuse ja ideaali vahekorra põhilisi vorme“ (samas, 55–56).

Milline on esteetilise suhtumise vahekord teiste suhtumisviisidega?

Kuna N-esteetika järgi on esteetiline suhtumine üks tegelikkusesse suhtumise alaliike, tuleb esteetilist suhtumist mõista ajaloolises-dialektilises seoses teiste (nt teoreetilise, utilitaarse ja eetilise) suhtumisviisidega ja iseloomustada seda, kuidas nad esteetilist suhtumist mõjutavad ja tingivad.

Kuigi tänapäeval on raske leida inimest, kellel esteetiline suhtumisviis üldse puuduks, püstitati N-esteetikas küsimus, *millal* esteetiline maailmasse suhtumine õigupoolest tekkis. Leiti, et inimajaloolises perspektiivis vaadatuna on inimene üsna kaua ilma esteetilise suhtumiseta hakkama saanud (mis näitas, et esteetiline suhtumine ei ole inimeksistenti seisukohast üldsegi vajalik). Primitiivsete rahvaste eluviiside uurimisel olevat näiteks selgunud, et

---

¹¹ Tsiteeritud Kagan (1970: 28) järgi.

madalal arenemisastmel olevad rahvad ei tunne esteetilist hinnangut või on nende esteetilised hinnangud veel väga tihedalt seotud utilitaarsetega. N-esteeetikas levinud seletuse järgi tärpanud esteetilised tunded alles paleoliitikumi lõpul:¹² „Esteetiline suhtumine on tihedalt seotud toiduhankimisest vabaks jääva aja tekkimisega. Mida rohkem on inimesel tema eksisteerimiseks vajalikust tegevusest vaba aega, seda suuremat rolli hakkab mängima esteetiline suhtumisviis.“ (Soonpää 1974: 156)

Kuigi mõningatel juhtudel võivad esineda kõik suhtumisviisid n.ö puhtal kujul, oldi N-esteeetikas üldiselt arvamusel, et selline suhtumisviiside skeem on lihtsustav. Asi oli nimelt selles, et „inimese teadvus on tervik, tema funktsioonid pole nii kaunilt sektoritesse jaotatud – igapäevases praktikas esinevad suhtumisviisid simultaanselt, põimudes üksteisest läbi ja mõjutades üksteist“ (Soonpää 1974: 155). Selgituseks võib tuua tollasesse aega sobiva näite: „Teed mööda sammub kolhoosnik ja märkab läheduses puud, milles ta tunneb ära kase. See on tore sirgetüveline ja ilusa roheline krooniga puu. „Küll sellest saaks suurepärase vankriais,“ mõtleb mees. „Raiuks ta õige maha, kuid enne tuleb see asi esimehega kooskõlastada.“ Ja mees astub edasi.“ (Samas, 155) Leo Soonpää väitel avalduvad selles arutluses kõik neli suhtumisviisi: See, et mees tunneb ära kase, on teoreetilise suhtumisviisi tunnusemärgiks, „saaks suurepärase vankriais“ kannab utilitaarset mõõdet, ja „tuleb esimehega kooskõlastada“ ja „ilus puu“ tähistavad vastavalt eetilist ja esteetilist suhtumisviisi.

Ent N-esteeetikas oli levinud ka idee, et erinevad suhtumisviisid mitte ainult ei anna esteetilisel suhtumisel „tooni“, vaid teatavas mõttes isegi konstitueerivad esteetilist suhtumist. Georgi Plehhanovi idee, et ilusana võib näida üksnes see, mis on kasulik, s.o millel on tähtsust võitluses olemasolu eest, võitluses looduse või teise ühiskondliku inimesega (1963: 122), leidis ka hiljem järgijaid. Borev väidab, et kuigi esteetilise tajumise momendil võib objekti praktiline väärtus paikneda meie teadvuse ääremail, on meie taju omakasupüüdmatu ja ühtlasi kasulikkust arvestav, sest oleme esteetilisest objektist alati huvitatud kui inimkonna esindajad, kelle jaoks sellel objektil on suur väärtus (Borev 1976: 27). Näiteks hetkel, kui me silmapiiril paistvat metsa esteetiliselt tajume, pole meile sellelt metsalt konkreetset midagi vaja – nautides metsa ilu, me „ei arvesta, mitu kuupmeetrit küttepuid sellest võiks saada.“ Kuid me tajume metsa esteetilist väärtust just seepärast, et kogu inimkonna praktika veenab meid selles, et mets on suure ühiskondliku väärtusega objekt – n.ö inimkonna hüve.¹³ Nii jõuab Borev koguni järeldusele, et esemete ühiskondlik tähtsus, nende olulisus inimeste

12 Sageli jääb mõnevõrra ebaselgeks, kas peetakse silmas esteetilise suhtumise subjektiiv-esteeetilist või kunstilist aspekti (Astahhov 1964: 65, vrd MLEA 1961 ja Matjus 1984).

13 S.t et metsast saadakse kütust, ehitusmaterjali, paberit ja riidet, et mets annab nii varju kuumadel päevadel kui ka karusnahka, seeni ja marju ning lõpuks isegi hapnikku, mida me hingame.

elus, nende võime hõlvamisobjektiks olla moodustabki nende esteetilise väärtuse aluse (samas, 26–28).

Kuid ka Borevi kaasaegse, Stolovitši väitel võrsub isiklik (ja ka inimkonna) esteetiline suhtumine praktiliselt aluselt, mistõttu eksisteerib eseme praktilise ja esteetilise tähenduse vahel ajalooline side: „Puhtbioloogiliselt ei ole mesilasel mingeid eeliseid herilase ees. Mõlema nõelamine on ebameeldiv. Kuid ometi on rahvas mesilastest ja mesilastarudest alati rääkinud poolehoidvalt, samal ajal kui sõna „herilasepesa“ mõne inimhulga kohta pole kaugeitki mitte vaimustuse aluseks.“ (Stolovitš 1969: 28–29) Ent erinevalt Plehhanovist ja Borevist ei püüa Stolovitš inimese esteetilist suhtumist teatavasse objekti (loodusnähtusesse) taandada ainult selle objekti otsesele kasulikkusele või kahjulikkusele: „Tiigrit näiteks ei saa kuidagi pidada inimesele kasulikuks loomaks, samal ajal tuleb aga tunnistada tema ilu” (samas, 29).

Mõnikord mindi N-esteetikas kaugemalegi. Lisaks sellele, et ühiskondlik praktika määrab selle, *millesse* hakatakse esteetiliselt suhtuma (s.t mida inimene hakkab pidama ilusaks), see ka muudab selle objekti loomust. Muidugimõista sobib siinkohal osutada Stolovitši (1969: 33) ajastutruule näitele sellest, kuidas eraomanduslikud suhted moondavad ilu selle vastandiks – inetuseks. John Steinbecki (1957) teose „Päril“ ühele kangelasele, vaesele indiaanlasele Kinole, sai osaks ebatavaline õnn, ta leidis juhuslikult suure ilusa pärli. Ent peagi sai pärlist omakasupüüdliku maailma (arsti, vaimuliku ja ülesostja) ihade ärataja ning lõppstseenis vaatab Kino pärli ja näeb selles *inetus hallis mügerikus* kangastumas kõiki talle osaks saanud kannatusi (poja surm jne), ja ta viskas pärli kogu jõust merre. Analoogselt kaotasid ka Remarque'i (1991) romaani tegelasele Lilianile kingitud ilusad orhideed oma kauniduse just sel hetkel, kui Lilian mõistis, et needsamad talle kingitud orhideed oli ta enne pannud Agnes Sommerville'i kirstu. Niisiis, esteetilise taju objekti lülitub ka inimese isiklik, individuaalne praktika: asjade ja nähtuste „subjektiivne esteetiline taju oleneb selle inimese tahtest ja teadvusest sõltumatult eksisteeriva suhte iseloomust“ (Stolovitš 1976: 45).

Kas N-esteetika ja L-esteetika esteetilise suhtumise mõisted on erinevad?

Loomulikult peaks *esteetilise suhtumise* mõiste täielik käsitlus sisaldama ka maitse rolli esteetilises suhtumises¹⁴ ja esteetilise hinnangu tunnetusliku staatuse küsimust.¹⁵ Kuna esteetiline suhtumine on paljude N-esteetikute käsitlustes „teadvuse olemisse suhtumise vorm“, eeldanuks sügavam esteetilise suhtumise käsitlus ka ulatuslikku süüvimist marksistlik-leninliku tunnetusteooriasse (gnoseoloogiasse). Ent vaevalt oleks senisel esteetilise

---

14 Vt nt Stolovitš 1976, Rehe 1970.

15 Vt nt Kagan 1970, Loone 1970.

suhtumise üldisel iseloomustamisel väga suurt väärtust, kui ma ei püüaks piiluda „raudse eesriide” taha ja vaadata võrdlevalt seda, kuidas mõisteti esteetilist suhtumist lääne esteetikas (edaspidi L-esteetikas).

Muidugi on *lääne esteetika* liigagi lai ja ähmaste piiridega mõiste, mille poolitamisel saaksime ühelt poolt eristada kontinentaalset, valdavalt saksa-prantsuse fenomenoloogilise taustaga esteetikat ja teistelt poolt anglo-ameerika esteetikat, valdavalt analüütilise taustaga esteetikat.¹⁶ Kuna lääne esteetika ja filosoofiakultuuri mõju N-esteetikale pärineb eelkõige saksa-prantsuse fenomenoloogilise taustaga esteetikast (vt Stolovitš 1993, Volt 2004, Volt 2006a: 7–23), võtan võrdluse aluseks just kultuuriliselt kaugemas esteetikas levinud käsitlusi esteetilisest suhtumisest.

Kui sarnasustest rääkida, tuleb esmalt muidugi osutada tõsiasjale, et N-esteetikal ja L-esteetikal on, kui mitte ühine esivanem, siis vähemalt ühine mõjutaja Immanuel Kanti esteetika näol,¹⁷ kuigi N-esteetikas oli see mõju sageli kujundatud veel ka marksistlik-leninliku filosoofia paradigma poolt. Nii näiteks leiame Kanti omakasupüüdmatuse ja huvituse mõisteid nii Borevil, Stolovitšil kui ka L-esteetika ühes mõjukamas, Jerome Stolnitsi esteetilise hoiaku kontseptsioonis. Viimane määratlebki esteetilist hoiakut mistahes objektile suunatud huvitu tähelepanuna, objekti kogemist kogemise enese pärast (s.t ilma praktiliste, utilitaarsete jms eesmärkideta) (Stolnitz 1960: 29–35).¹⁸ Samuti leidub L-esteetikas mitmeid käsitlusi, mis rõhutavad (etümoloogilisel kaalutlusel) esteetilise kogemuse meelelis-sensoorset loomust (nt Tomas 1959, vt ka Volt 2006b). N-esteetikas (eriti Soonpäl ja Borevil) esineval vaatel, et puhast esteetilist teadvust esineb haruharva (s.t teadvust ei saa selgepiirilisel sektoriteks jaotada), on aga mõndagi ühist nii pragmatismi esteetika (nt Dewey 1957) kui ka teiste esteetilise suhtumise holistlike käsitlustega L-esteetikas (nt Aiken 1955).

Pealegi L-esteetika eeldused, et esteetilise suhtumise objektid võivad ajas muutuda ja kultuuriti erineda (Hungerland 1957, Stolnitz 1960), pole sugugi vastuolus N-esteetikute väitega, et esteetilise suhtumise objektide ring on kujundatud „ühiskondlikust praktikast”. Kindlasti leidub veel teisigi kontseptuaalseid ja ajaloolisi kokkupuutepunkte.

Ent esteetilise suhtumise küsimuses võib N-esteetika ja L-esteetika vahel näha ka mitmeid olulisi erinevusi¹⁹ – näiteks esteetilist suhtumist väljendavate mõistete (kategoriate)

¹⁶ Kuigi ka see jaotus on veel liigagi skemaatiline, on see mu praeguse analüüsi otstarbeks täiesti piisav. Nimetatamata jäi eksistentsialism kontinentaalses ja pragmatism anglo-ameerika pooles. Pealegi on kontinentaalses esteetikas olemas ka nn lääne marksism, vt Johnson 1984.

¹⁷ Nii Kagan kui ka Borev kritiseerisid Kanti esteetilise omakasupüüdmatuse ideed.

¹⁸ Kriitilist ülevaadet erinevatest esteetilise hoiaku teooriatest vt Dickie 1964, Fenner 1996.

¹⁹ Need võivad osaliselt olla tingitud erinevustest filosoofilises meetodis: nii on N-esteetikas rõhk esteetiliste kategooriate ajaloolisel kujunemisel, seevastu L-esteetika huvitub pigem nende kategooriate loogilisest analüüsist.

arvukuses. Muidugi, nagu eelnevalt nägime, polnud ka N-esteetikas esteetiliste kategooriate arvu suhtes lõplikku konsensust, kuid erinevalt N-esteetikast polnud L-esteetikas tendentsi pooldada esteetiliste mõistete suhteliselt lühikesi, kuuest kuni üheksast mõistest koosnevaid nimekirju ega nende kategooriateks (põhimõistetek) ülendamise/taandamise trendi (nt Hermeren 1988). Eraldi väärib märkimist tõsisasi, et sellal, kui N-esteetikas oli ilu jätkuvalt keskse esteetikakategooria staatuses, oli L-esteetika jaoks ilu mõiste juba eelmise sajandi keskpaigaks (kunstilistel ja filosoofilistel põhjustel) oma endise staatuse kaotanud,²⁰ jäädes põhimõisteks ainult ajaloolises mõttes. Ilu ja ülevuse asemel nautisid L-esteetikas keskset kohta delikaatsuse, tasakaalustatuse, elavuse jms esteetilised mõisted, kusjuures peamine polnud mitte nende üksikmõistete defineerimine, vaid nende loogiline roll kunsti hindamises ja vahetult mitte-esteetiliste mõistetega (nt kollane, nelinurkne) (vt Beardsley 1981, Sibley 1959, Sibley 1965, Kivy 1975).²¹

Ent asjaolu, et nõukogude esteetika ingliskeelsetes käsitlustes on tavaks seostada esteetilist suhtumist *esteetilise hoiaku* mõistega (vt nt Swiderski 1979: 114), vihjab märksa fundamentaalsemale N-esteetika ja L-esteetika vahelisele erinevusele esteetilise suhtumise küsimuses – sellele, et erinevus esteetilise suhtumise mõistmisel ei seisne mitte esteetikakategooriate erinevas arvus, vaid esteetilise suhtumise hinnangulises staatuses. Nimelt, erinevalt N-esteetikast pole L-esteetikas tavaks pidada esteetilise suhtumise väljenduseks mitte esteetilise teaduse hinnangulisi väljendusi, vaid teatud tegevust, nn esteetilise hoiaku sissevõtmist (vt nt Stolnitz 1960). Esteetilise hoiaku sissevõtja ei pea eeldama või jõudma lõpuks järeldusele, et objekt, mille suhtes ta selle hoiaku sisse võtab, on ilus, ülev, traagiline vms. Veel enamgi, hinnanguline aspekt võib esteetilise hoiakuga koguni kardinaalselt vastu olla, sest soovides tuvastada objekti (esteetilist) väärtust, ei saa me seda objekti kogeda kogemise enese pärast, nagu nõuaks esteetiline hoiak, vaid teadmise, s.t kognitiivse huvi pärast (Stolnitz 1960: 369–387).

Viimaks tuleb osutada ka sellele, et L-esteetikas ei omistata individuaalsetele ja ühiskondlikele tähendustele esteetilisel suhtumisel nii suurt mõjujõudu, kui see oli iseloomulik N-esteetikale. L-esteetikas leidub esteetilise suhtumise kontseptsioone (nt Tomas 1959), mille järgi on esteetilise suhtumise mõõduks just see määr, mil suudetakse objekti kogemisel välistada selle praktilised, ühiskondlikud ja individuaalsed tähendused. Selliseid vaateid on L-esteetikas endaski tugevalt kritiseeritud (nt Goodman 1967/68), ent kuna siinkohal ei huvita mind teooriate paikapidavus, osutan vaid kontseptsiooni drastilisele mõjule eelpool toodud pärli ja orhidee juhtumile. Ilmselt nõustuks ka Stolovitš, et sellise vaate korral ei ole

---

20 Meenutagem John Passmore'i (1951) ütlust, et ilust räägivad ainult kohvikukülastajad, kalendritegijad ja metafüüsikud. Erandina kaks uurimust, vt Sircello 1975, Mothersill 1984.

21 Sibley esteetiliste mõistete teooria kohta vt Volt 2000.

asi mitte selles, justkui oleks individuaal-ühiskondlikud tähendused röövinud Kino pärlikamalkalt (Liliani sünnipäevaorhideedelt) nende ilu, vaid lihtsalt asjaosaliste esteetilises tahtenõrkuses (esteetilises akraasias?), mistõttu nad ei suutnud maha suruda objekti mitte-esteetilisi tähendusvälju.

Kirjandus

- Aiken, Henry David** 1955. Some Notes Concerning the Aesthetic and the Cognitive. – The Journal of Aesthetics and Art Criticism, Vol. 13, lk 378–394.
- Astahhov, Ivan** 1964. Mis on esteetika? Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Beardsley, Monroe C.** 1981. Aesthetics: Problems in the Philosophy of Criticism. Indianapolis/Cambridge: Hackett.
- Belik, Aleksandr** 1965. Esteetika ja kaasaeg: mõnest aktuaalsest probleemist. Tallinn: Eesti Raamat.
- Borev, Juri** 1976. Esteetika. Tallinn: Eesti Raamat.
- Bradac, Olga** 1950. Aesthetic Trends in Russia and Czechoslovakia. – The Journal of Aesthetics and Art Criticism, Vol. 9, lk 97–105.
- Davõdov, Juri** 1976. Kunsti sotsioloogilisest ja esteetilisest käsitlusest. – Kunst ja ühiskond. 1. Koost ja toim K. Lehari. Tallinn: Kunst, lk 56–75.
- Dewey, John** 1958. Art as Experience. New York: Capricorn.
- Dickie, George** 1964. The Myth of the Aesthetic Attitude. – American Philosophical Quarterly, Vol. 1, lk 56–65.
- Fenner, David E. W.** 1996. The Aesthetic Attitude. New Jersey: Humanities Press.
- Fizer, John** 1963. The Problem of the Unconscious in the Creative Process as Treated by Soviet Aesthetics. – The Journal of Aesthetics and Art Criticism, Vol. 21, lk 399–406.
- FL** 1965 = Filosoofia leksikon 1965. Tallinn: Eesti Raamat.
- FL** 1985 = Filosoofia leksikon 1985. Tallinn: Eesti Raamat.
- Gens, Leo** 1976. Kunstnik ja esteetiline keskkond. – Tõid kunstiteaduse ja -kriitika alalt. Tallinn: Kunst, nr 1, lk 39–50.
- Goodman, Nelson** 1967/1968. Art and Inquiry. – Proceedings and Addresses of the American Philosophical Association, Vol. 41, lk 5–19.
- John, Erhard.** 1964. Einführung in die Ästhetik. Leipzig: Enzyklopädie.
- Johnson, Pauline.** 1984. Marxist Aesthetics: the Foundations within Everyday Life for an Enlightened Consciousness. London: Routledge and Kegan Paul.
- Goncharenko, Nikolai** 1973. Notes on Soviet Aesthetics. – Leonardo, Vol. 6, lk 257–260.
- Hermeren, Göran** 1988. The Nature of Aesthetic Qualities. Lund: Lund University Press.
- Hungerland, Helmut** 1957. The Aesthetic Response Re-considered. – The Journal of Aesthetics and Art Criticism, Vol. 16, lk 32–43.

- Kagan, Moissei.** 1970. Esteetika algeid. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kagan, Moissei** 1981. Kunsti sotsiaalseid funktsioone. Tallinn: Kunst.
- Kangilaski, Jaak** 1965. Vaidlustest marksistlikus esteetikas. – Looming, nr 11, lk 1707–1718.
- Kivy, Peter** 1975. What Makes „Aesthetic” Terms Aesthetic? – Philosophy and Phenomenological Research, Vol. 36, lk 197–211.
- Kulikova, Irina, Avner Zis** (Eds.) 1976. Marxist-Leninist Aesthetics and Life: A Collection of Articles. Moscow: Progress Publishers.
- Laszlo, Ervin** 1964. A Survey of Recent Trends in Marxist-Leninist Aesthetics. – Studies in East European Thought, Vol. 4, lk 218–231.
- Lehari, Kaia** (koost ja toim) 1976. Kunst ja ühiskond. 1. Tallinn: Kunst.
- Loone, Eero** 1970. Marksism ja aksioloogia. – Ajalooline materialism. Tallinn: Eesti Raamat, lk 131–149.
- Matjus, Ülo** 1980. Küsitavaks kunst. – Looming, nr 1, lk 103–113.
- Matjus, Ülo** 1984. Esseeilikke lisandusi kunsti ja kunsti ümbruse mõistmiseks – Looming, nr 5, lk 650–666.
- Morton, Miriam** 1972. The Arts and the Soviet Child: The Esthetic Education of Children in the U.S.S.R. New York: The Free Press.
- Mothersill, Mary** 1984. Beauty Restored. Oxford: Clarendon Press.
- Munro, Thomas** 1960. The Marxist Theory of Art History: Socio-Economic Determinism and the Dialectical Process. – Journal of Aesthetics and Art Criticism, Vol. 18, lk 430–445.
- MLEA** 1961 = Marksistlik-leninliku esteetika alused 1961. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Nikiforova, Olga** 1985. Ilukirjanduse vastuvõtu psühholoogia. Tallinn: Valgus.
- Ovsjannikov, Mihhail** 1976. Esteetikaalaste uurimuste aktuaalsed ja metodoloogilised alused. – Kunst ja ühiskond. 1. Koost ja toim K. Lehari. Tallinn: Kunst, lk 7–21.
- Passmore, John** 1951. The Dreariness of Aesthetics. – Mind, Vol. 60, lk 318–335.
- Plehanov, Georgi** 1963. Kunst ja Kirjandus. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Putko, Alexander** 1972. Aesthetic Education in Soviet Schools. – The Elementary School Journal, Vol. 72, lk 396–401.
- Rehe, Erika** 1970. Vestlusi maitsest. Tallinn: Eesti Raamat.
- Remarque, Erich Maria** 1991. Taeval ei ole soosikuid. Tallinn: Eesti Raamat.
- Rieser, Max** 1963. Russian Aesthetics Today and Their Historical Background. – The Journal of Aesthetics and Art Criticism, Vol. 22, lk 47–53.
- Samohhin, Valeri** 1976. Esteetiline taju kunstilise tegevuse süsteemis. – Kunst ja ühiskond. 1. Koost ja toim K. Lehari. Tallinn: Kunst, lk 92–104.
- Scanlan, James P.** 1976. The Impossibility of a Uniquely Authentic Marxist Aesthetics. – British Journal of Aesthetics, Vol. 16, lk 128–136.
- Scanlan, James P.** 1985. Marxism in the USSR: A Critical Survey of Current Soviet Thought. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Sibley, Frank** 1959. Aesthetic Concepts. – The Philosophical Review, Vol. 68, lk 421–450.
- Sibley, Frank** 1965. Aesthetic and Non-Aesthetic. – The Philosophical Review, Vol. 74, lk 135–159.
- Sircello, Guy** 1975. A New Theory of Beauty. Princeton, NJ: Princeton University Press.

- Smith, Christiana M.** 1975. Aesthetic Education in the Soviet Union. – Journal of Aesthetic Education, Vol. 9, lk 111–118.
- Sokolov, Vassili** 1976. Nüüdisaegse esteetika metodoloogilised probleemid. – Kunst ja ühiskond. 1. Koost ja toim K. Lehari. Tallinn: Kunst, lk 22–31.
- Soonpää, Leo** 1974. *Ars longa*. Tallinn: Kunst
- Steinbeck, John** 1957. Pärl. Tallinn: Ajalehtede-Ajakirjade Kirjastus.
- Stolnitz, Jerome** 1960. Aesthetics and Philosophy of Art Criticism: A Critical Introduction. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Stolnitz, Jerome** 1978. „The Aesthetic Attitude” in the Rise of Modern Aesthetics. – The Journal of Aesthetics and Art Criticism, Vol. 36, lk 409–422.
- Stolovitš, Leonid** 1969. Ilu ja ühiskond. Tallinn: Eesti Raamat.
- Stolovitš, Leonid** 1970. Ilu kui väärtus ja ilu väärtus. – Ajalooline materialism. Tallinn: Eesti Raamat, lk 240–259.
- Stolovitš, Leonid** 1976. Esteetilise väärtuse olemus. Tallinn: Eesti Raamat.
- Stolovitš, Leonid** 1977. Kunst teaduslik-tehnilise revolutsiooni ajal. – Nüüdisaja teaduslik-tehnilise revolutsiooni filosoofilisi probleeme. Tallinn: Eesti Raamat, lk 82–90.
- Stolovitš, Leonid** 1993. Esteetika ja antiesteetika. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 417–428.
- Swiderski, Edward M.** 1979. The Philosophical Foundations of Soviet Aesthetics. Dordrecht: Reidel.
- Tomas, Vincent** 1959. Aesthetic Vision. – The Philosophical Review, Vol. 68, lk 52–67.
- Tšernõševski, Nikolai** 1952. Valitud teosed I: Valitud kirjutised esteetika alalt. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Varga-Harris, Christine** 2008. Homemaking and the Aesthetic and Moral Perimeters of the Soviet Home during the Khrushchev Era. – Journal of Social History, Vol. 41, lk 561–589.
- Veidemann, Rein** 2004. „Ilufilosoof” Stolovitši viljakas pensionipõlv. – Postimees, 23.07. (<http://www.postimees.ee/230704/esileht/kultuur/139985.php>).
- VEL** 1965. = Väike esteetika leksikon 1965. Tallinn: Eesti Raamat.
- Volt, Marek** 2000. Kas „tõene” on esteetiline termin? Järeldusi Frank Sibley esteetiliste mõistete teooriast. – Akadeemia, nr 10, lk 2104–2118.
- Volt, Marek** 2004. Onko Virossa esteetiikka? – Niin & Näin, no 42, 49–55.
- Volt, Marek** 2006a. Esteetikast. Sirbi raamat 10. Tallinn.
- Volt, Marek** 2006b. Vahetu kogemise roll kunstiteose hindamisel: ontoloogilised ja episteemilised eeldused. – Kunstiteaduslikke Uurimusi, nr 1–2 (15), lk 47–58.

Marek Volt, PhD (2007), TÜ filosoofia ja semiootika instituudi teadur. Peamised uurimissuunad: esteetika/kunstifilosoofia (kunsti definitsioon ja hindamise loogika), prostitutsioonifilosoofia. Kontakt: marek.volt@ut.ee.